

نقش مادر در مسئولیت پذیری نوجوانان

صفا زارع^۱

چکیده

دوران نوجوانی مهم‌ترین زمان برای آموزش مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی است؛ زیرا در این دوران افراد دوست دارند استقلال بیشتری داشته باشند. یکی از عوامل اصلی که می‌تواند بر کیفیت مسئولیت‌پذیری فرزندان تأثیر بگذارد، خانواده است. خانواده اولین و مهم‌ترین کانون تربیتی، جامعه است و در این میان نقش مادر در تربیت فرزند و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در او بیش از دیگران است. نقش مادری ویژگی و مهارتی است که همراه با مبانی دقیق در وجود زن گذاشته شده و غفلت از آن موجب تباهی جامعه و مواظبت از آن موجب سعادت جامعه است. مقاله حاضر باهدف بررسی تأثیر مادران بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان انجام شد تا مادر به‌وسیله رفتار خود فرزندان مسئولیت‌پذیر را به جامعه سوق دهد. پژوهش‌های وسیعی که در این زمینه صورت گرفته حاکی از آن است که روش‌های تربیتی و واکنش‌های مادر و پدر، اثرات طولانی‌مدت در رفتار و مهارت‌های مختلف در فرزندان و به‌طور کلی رشد همه‌جانبه آنها دارد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته که نشان می‌دهد مسئولیت‌پذیری یک مهارت اکتسابی و رفتاری که فرد در طول زندگی از خود بروز می‌دهد، چیزی است که آن را در طول زندگی آموخته است. رفتار مسئولانه از شاخص‌های یک نوجوان سالم است که رشد آن جز با شناخت عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان به دست نمی‌آید.

کلیدواژه: مادر، نوجوان، مسئولیت‌پذیری

¹ - سطح دو کارشناسی، مدرسه علمیه حضرت سیدالشهدا (علیه السلام)

مقدمه

از دیدگاه اسلام مهم‌ترین و مؤثرترین حوزه تربیتی، خانواده است. خانواده در تکمیل شخصیت فرزندان نقش بسزایی دارد. خصوصیات جسمانی و ژنتیکی در شخصیت بی تأثیر نیست؛ ولی عمده‌ترین بخش آن به انتقال اعتقادات دینی و دیگر ارزش‌ها از پدر و مادر به فرزندان بستگی دارد. مسائل تربیتی شاخه‌های گوناگونی دارد که یکی از آن‌ها اصل مسئولیت‌پذیری است. انسان مسئولیت‌پذیر با رفتار سنجیده خود افکار منفی را در خود از بین می‌برد و کارآمدی خود را تقویت می‌کند. کشورهای در حال توسعه، نیازمند به افراد مسئول و خودکفا بیش از سایر جوامع است. در نتیجه انسان‌های امروز باید مسئولیت زندگی خود را بیش از پیش بپذیرند و این مهم زمانی میسر می‌شود که در خانواده پایه ریزی شود.

در زمینه مسئولیت‌پذیری نوجوانان و تأثیر رفتار والدین بر آن پژوهش‌هایی انجام شده که در ذیل به مهم‌ترین آنها می‌پردازیم:

(1399)، مقاله «بررسی رابطه شیوه‌های فرزند‌پروری بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان» که در آن به شیوه‌های فرزند‌پروری و تأثیر آن بر مسئولیت‌پذیری فرزندان پرداخته شده و بیان کرده والدینی که از شیوه‌های جهت‌دهنده در تربیت فرزندان استفاده می‌کنند دارای فرزندان مسئول‌تری هستند. در مقاله پیش رو به طور خاص به نقش مادر در مسئولیت‌پذیری نوجوان پرداخته شده.

مقاله‌ی حبیبی نژاد و همکاران (1398) در مقاله «تأثیر آموزش فرزند‌پروری مثبت به والدین بر مشکلات رفتاری و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ابتدایی» نشان داده است که آموزش برنامه فرزند‌پروری مثبت به والدین تأثیر معناداری در کاهش مشکلات رفتاری دانش‌آموزان پرخاشگر و افزایش سطح مسئولیت آنها دارد؛ در مقاله ذکر شده نقش پدر و مادر در مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ابتدایی بیان شده؛ ولی در مقاله حاضر موضوع محدود است و فقط نقش مادر در مورد مسئولیت-پذیری نوجوان بررسی شده است.

ضرورت این موضوع تا حدی است که پرورش حس مسئولیت‌پذیری از دغدغه‌های اصلی کارشناسان حوزه تربیت قرار گرفته است.

قرآن کریم در آیات زیادی به این موضوع اشاره می‌کند. به‌عنوان مثال در آیه 18 سوره فاطر آمده است: «ولا تزرو وزر اخری؛ هیچ گناهکاری بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد.» کلمه وزر به معنای سنگین است و در تفاسیر زیادی به معنی مسئولیت هم آورده اند.

مسئولیت‌پذیری از مهارت‌های مهم اجتماعی و ضروری در زندگی افراد است و مثل هر مهارت دیگری اکتسابی است و از آغاز زندگی به تدریج به وجود می‌آید. انسان‌ها هرگز از خود رفتار مسئولانه بروز نمی‌دهند؛ مگر آنکه آن را در طول زندگی خود فراگرفته باشند.

مادران نقش بسیار مهمی در خانواده دارند و برهم جنبه‌های اجتماعی و فردی فرزندان تأثیر می‌گذارند.

کارشناسان حوزه خانواده مادران را مؤثرترین عامل تربیت و تکامل فرزندان و پیشرفت و ترقی خانواده می‌دانند.

مادران رابطه مؤثر و عمیقی با فرزندان خود دارند و این رابطه با هیچ فرد دیگری قابل‌مقایسه نیست. پدران با آنکه نقش زیادی در تربیت فرزندان دارند؛ ولی در درک این ارتباط موفق نیستند.

مهم‌ترین نقشی که مادر در پرورش فرزندان دارد، الگو بودن او است. کودک، پاک و معصوم است و تحت سرپرستی و محبت مادر و پدر رشد می‌کند. از این رو آشناکردن مادران با عوامل تربیتی مؤثر بر مسئولیت‌پذیری فرزندان امری ضروری است.

اهمیت نقش مادر در خانواده

«مادر» در لغت به معنای «مام» «والده» و «زن فرزندان» است. (محمد، قریب، واژه‌نامه نوین، 1360، ص 1002)

مادر شخصی است که وظیفه پرورش فرزندان را بر عهده دارد. در قدم اول کودک، برای شناخت این دنیا مادر و پدرش را الگو قرار می‌دهد و تمام رفتارهای او در آینده ریشه در کودکی او دارد. مادران باید تربیت کودکان خود را در رأس وظایف خود قرار دهند؛ زیرا آینده جامعه به دست کودکان

امروز است. وقتی که کودک در شرایط مهم و حساس زندگی خود قرار می‌گیرد، از رفتار و کردار مادر خود الگو می‌گیرد و به حرف‌های او گوش می‌دهد و آن را به‌عنوان سخنی درست در نظر می‌گیرد، حتی اگر اشتباه باشد. تربیتی فرزندان از دوران بارداری شروع می‌شود و تا پایان عمر ادامه دارد. مادران در انجام این وظیفه بدون هیچ توقعی می‌کوشند.

دلیل مراقبت‌ها و شب‌زنده‌داری‌ها و فداکاری‌های او این نیست که وقتی کودک بزرگ شد برای او جبران کند، آن‌ها جان خود را به‌خاطر طفلشان به خطر می‌اندازند و برای او جز خیر چیزی نمی‌خواهند. حضرت علی (علیه‌السلام) فرمودند: «از رحمت خداوند است که چون کودک قدرت برخاستن و غذاخوردن ندارد، این نیرو را در بدن مادرش قرار داده و او را برای تربیت و نگهدارنش، ملاطفت و مهربانی بخشیده و اگر قلب مادری سخت شود، تربیت و نگهداری کودک بر سایر مومنان واجب می‌شود.» (مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، 1403، ص 148)

نقش مادری فضیلتی از عالم قدس است که در انسان تجلی می‌یابد و صفاتی مانند صداقت و مهر و وفا، عشق ورزشی و خلوص و گذشت در بالاترین درجه از ویژگی‌های مادران است. شیوه پرورشی مادر در تربیت فرزندان نیکو، نقش مهمی دارد. رسول اکرم (صلی‌الله علیه و آله) فرمودند: «الجنة تحت اقدام الامهات؛ بهتش زیر پای مادران است.» (مستدرک الوسائل، ج 15، ص 180)

کودکی که قدم بر عرصه جهان می‌گذارد هیچ نیرو و آگاهی برای تداوم حیات ندارد و به‌طور کامل وابسته به مادر است. بسیاری از مشکلات روانی اخلاقی فرزندان ناشی از تربیت نادرست او در کودکی است. اگر مادران با روش‌های صحیح تربیتی آشنا باشند و آن را به کار گیرند، نوجوانان اخلاقی‌تر روانه جامعه می‌سازند. پس روشن می‌شود که آموزش خانواده‌ها به‌خصوص مادر با روش‌های صحیح تربیتی نقش مهمی در تأمین سعادت فردی و اجتماعی افراد دارد.

اصل مسئولیت پذیری

واژه مسئولیت، مصدر صناعی یا جعلی از مسئول، ضمانت تعمد و مواخذه است. (دهخدا، فرهنگ نامه دهخدا) و در اصطلاح آنچه که انسان عهده دار و مسئول آن باشد.

به طور کلی مسئولیت‌پذیری به معنای قبول مسئولیت و انجام صحیح وظایف است و به علم و آگاهی فرد در مورد وظایفش بستگی دارد و از مهم‌ترین مهارت‌ها در توسعه رشد فردی و اجتماعی است.

البته مسئولیت با وظیفه، تفاوت‌هایی هم دارد. وظیفه به کاری گفته می‌شود که به شخص واگذار می‌شود و باید حتماً انجام شود؛ اما هنگامی که مسئولیتی به کسی داده می‌شود، باید موضوع درخواست و آنچه که در قبال آن به دست می‌آورد برای او کاملاً روشن شود.

در مسئولیت نباید هیچ اجباری برای پذیرفتن درخواست وجود داشته باشد؛ زیرا مسئولیت یک انتخاب آگاهانه است؛ مثل یک قرارداد که همه مفاد آن واضح و روشن است. اگر فرد احساس کند او را مجبور به انجام کاری کرده‌اند، امکان دارد او هم این عمل را انجام دهد، یعنی علاوه بر این که آن مسئولیت را نمی‌پذیرد، سعی می‌کند با لجبازی یا زورگویی به هدف خود برسد. (فصلنامه زن و خانواده، الهی ایران، 1392، بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان)

مسئولیت‌پذیری را می‌توان به دو دسته مسئولیت‌پذیری شخصی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی تقسیم کرد. مسئولیت‌پذیری شخصی همان وظایف شخصی هستند که انسان‌ها از همان کودکی آن را انجام می‌دهند. مانند: مسواک‌زدن و لباس پوشیدن و غیره.

برخی از والدین گمان می‌کنند، همین وظایف برای کودکان کفایت می‌کند؛ ولی باید به کودکان وظایفی بزرگ‌تر مانند کمک در انجام کارهای خانه را محول کرد تا علاوه بر مسئولیت‌پذیری شخصی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را نیز بی‌پذیرند.

در نوعی تقسیم‌بندی، مسئولیت‌پذیری انسان به دو بخش تقسیم می‌شود: 1- مسئولیت‌عبادی: انسان مسلمان در برابر عبادت پروردگار مسئول است که در فرهنگ اسلامی هرکاری برای رضایت خداوند انجام شود، عبادت است؛ ولی در معنای خاصی عباداتی مانند نماز، روزه، حج و جهاد است. 2- مسئولیت مدنی: افراد در قبال خداوند و افراد جامعه مسئولیت مدنی دارند؛ یعنی حق ندارند اموال دیگران را تصرف کنند و به جامعه و افراد آن آسیب برسانند. (تاجری، بیوک، درویشی افسانه، 1397)

تجربه نشان می دهد که بسیاری از انحرافات جوانان از کمبودهای عاطفی آنها در خانواده نشأت می گیرد؛ بنابراین خانواده به خصوص مادر باید به این نیاز کودک توجه ویژه داشته باشند و بدانند که پاسخ گویی صحیح به این نیاز فرزند اساس و پایه تربیت او را تشکیل می دهد.

9- سپردن مسئولیت به مرور

وقتی کودک به سن نوجوانی می رسد نقش والدین کمرنگ می شود و باید به جای مادر و پدر، تبدیل به یک دوست شوند. انجام این تغییر به طور ناگهانی مشکل است و بهتر است وقتی آنها خیلی کوچک هستند این موضوع شروع شود و اجازه داده شود که آنها در مورد لباس ها، کارها و ... خودشن تصمیم بگیرند و از کودکی تصمیم گرفتن را تجربه کنند.

10- اطمینان به نوجوانان

تمایل به قابل اعتماد بودن، جزء طبیعت انسان ها است. باید به نوجوان نشان داد که به او اطمینان داریم و به او فرصت دهیم که قابل اطمینان بودنش را برای ما اثبات کند. اگر قبلاً نشان داده که غیرقابل اعتماد است این فرصت را دوباره با شروع از کارهای کوچک به او بدهیم.

تا زمانی که فرزندان در دوران کودکی هستند معمولاً مادران مسئولیت کارهای ناشایسته ای که آنان انجام می دهند، را بر عهده می گیرند؛ زیرا اعتقاد دارند که کودکان آگاه به نتیجه کاری که انجام می دهند نیستند. این موضوع در نوجوانان فرق می کند. نوجوانان از نتیجه رفتارهای نامناسب خود آگاه هستند. پس در صورت مشاهده مشکل، مادر نباید دخالت کند و اجازه مسئولیت کار خود را بر عهده گیرد و به اصطلاح گلیم خودش را از آب بکشد.

نتیجه گیری

مسئولیت پذیری بخشی از هویت فرد است. جامعه شناسان معتقدند واگذاری مسئولیت به نوجوانان برای ورود به دوره جوانی و بزرگسالی ضرورتی غیرقابل انکار است. مسئولیت پذیری و پرورش ارزش های فرد باعث پیشگیری ابتلای نوجوانان به ناهنجاری های رفتاری - اجتماعی می شود. مؤثرترین عامل تربیتی در زمینه مسئولیت پذیری خانواده است.

نتایج پژوهش ها نشان می دهد که مادر مهم ترین رکن تربیتی فرزندان در مسئولیت پذیری است؛ چون اولین نماد الگوبرداری و تقلید فرزند از کودکی تا بزرگسالی مادر است. نوجوانان مبتلا به اختلالات اخلاقی و اجتماعی دارای مادران بی بندوبار و سهل گیر بوده اند. با توقف رشد ارزش ها و معین نبودن معیار خانواده میل به بی ثباتی در برابر مشکلات افزایش می یابد و نوجوان درگیر دوگانگی احساس می شود.

در این تحقیق روش های فرزندپروری نیز بیان شد و به این نتیجه رسیدیم که سبک تربیتی مقتدرانه و موثق نسبت به سایر شیوه ها، قوی ترین روش است و والدینی که به میزان متعادل کنترل بر فرزندانشان داشته باشند، فرزندان مسئولیت پذیری را تحویل جامعه خواهند داد. این روش ها و برنامه ریزی ها، زمانی اثر بهتری دارد که از زمان کودکی به آن پرداخته شود.

منابع

*قرآن کریم

- 1- ادیب، علی محمدحسین، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی علیه السلام، ترجمه رادمنش، تهران، موسسه انجام کتاب، 1362.
- 2- اسماعیلی یزدی، عباس، کتاب فرهنگ و تربیت، انتشارات دلیل ما، قم، چاپ سوم، 1390.
- 3- اکبری، محمود، رفتار والدین با دختران جوان، فک، چاپ چهارم، چاخانه گلها، 1389.
- 4- چپلی، مسعود، بررسی تجربی نظام شخصیت در ایران، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات، 1381.
- 5- حاجی آبادی، محمدعلی، بررسی مسائل تربیتی جوانان در روایات، چاپ اول، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تهران، 1385.
- 6- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت دهخدا، تهران، نشر دانشگاه تهران، 1374.
- 7- دهستانی، منصور، مهارت های زندگی، تهران، جیحون، 1387.
- 8- دهقان، محمدصادق، مادری در نگاه دینی و عینیت اجتماعی، تهران، چاپ اول، انتشارات مرکز، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، 1392.
- 9- سادات، محمدعلی، رفتار والدین با فرزندان، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، 1372.
- 10- شامبیانی، فرهنگ، بزهکاری اطفال و نوجوانان، تهران، انتشارات ویستار، 1372.
- 11- صادقی، منصوره، بررسی رابطه سبک های تربیتی و تربیت دینی با میزان مذهبی بودن والدین، مطالعات اسلام و روانشناسی، 1386.
- 12- صفری، غلامرضا، نوجوان و خانواده، انتشارات وراى دانش، چاپ اول، تهران، 1383.
- 13- عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات جاویدان، 1353.
- 14- قریب، محمد، واژه نامه نوین، تهران، انتشارات بنیاد، 1360.

- 15- کوژر، لوئیس، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران، چاپ 5، انتشارات علمی، 1373.
- 16- لطف آبادی، حسین، روانشناسی رشد نوجوانی و جوانی و بزرگسالی، تهران، نشر سمت، 1380.
- 17- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج 92، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، 1403.
- 18- مرادی، علیرضا، بررسی خصوصیات شخصیتی نوجوانان، دانشگاه تربیت مدرس، 1382.
- 19- مرتضی، مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، انتشارات صدرا، 1368.
- 20- ملکی، حسن، تعلیم و تربیت اسلامی (رویکردی کلان)، تهران، نشر عابد، 1383.
- 21- نایتل، براندن، مسئولیت پذیری: اتکای به خود و زندگی پاسخگو، ترجمه مهدی قراچه داغی، تهران، چاپ دوم، شباهنگ، 192، 1387.
- 22- نوری، حسین مستدرک الوسائل، ج 15، موسسه ال البیت، بیروت، 1408 هـ.ق.

پایان نامه

- 23- اکبری، قمصری، بررسی عملکرد خانواده بر مسئولیت پذیری فردی اجتماعی و تحصیلی فرزندان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، 1373.
- 24- آتشک، داوود، بررسی نقش الگویی پدر و مادر به عنوان روش تربیتی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، 1377.
- 25- فخری، اکبر، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی دانشگاه علامه، بررسی شیوه های اجتماعی کردن والدین بر میزان اجتماعی شدن والدین بر میزان اجتماعی شدن فرزندان، 1375.
- 26- نبوی، صادق، راهبرهای پرورش حسن مسئولیت پذیری در نوجوانان، به نقل از گینات 1968، پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی دانشگاه تربیت مدرس، 1378.

مقاله

- 27- تاجری، بیوک، درویشی، افسانه، چگونه فرزندانِ مسئولیت پذیر پرورش دهیم؟ انتشارات قلم، سایت نمناک، 1397.
- 28- قاسمی، طاهره، بررسی وضعیت سلامت روانی دانش آموزان دختر تهران، ماهنامه آموزشی تربیتی پیوند، شماره 278، 1381
- 29- الهی ایران، بررسی رابطه بین مسئولیت پذیری و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان، فصلنامه زن و خانواده، 1392.